

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 95
(19726)

2023 чылдың
декабрь 13
среда

Хүннүң үнери — 08.40
Ажары — 16.32
Хүн дурту — 07.52

Садар өртээ
хостуг

12+

Парлалга конференциязынга Тываны төлээлээр

Материалды 5-ки арындан номчуур.

Ада ТЮПЮШТУҢ тырттырган чуруу.

Национал төлевилелдин Тывада күүселдези

Эрткен неделяда Россияның кадык камгалал сайыды
Михаил Мурашко ажилчын сургакчылаашкын-биле
Тывага кээп чораан.

\ 3-кү арында

Кол айтырыг — башкы кадрлар

«Чон айтырып тур» деп төлевилелдин 5-ки дамчыдылгазынга
өөредилге болгаш социал адырга хамаарышкан айтырыгларга
харыыларны бергеннер.

\ 5-ки арында

96

эки турачы аныяктар организация-
зы Тывада бар.

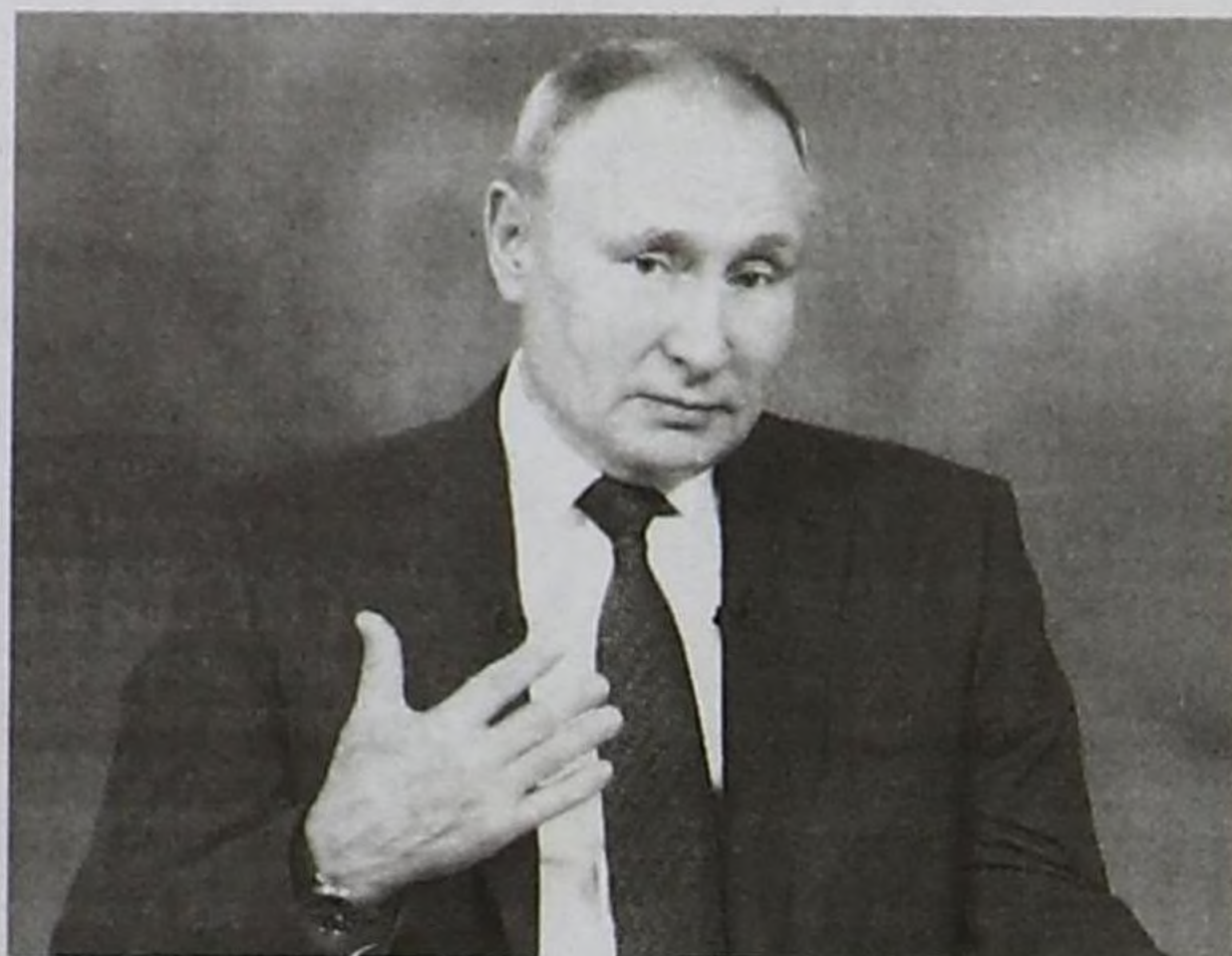
Чаа чыл кежээлерин эрттирерин хораан

Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыг декабрь 7-де Чаа 2024 чылды байырлаар корпоратив хемчеглерин хоругу дугайында айтышкыга атты салган. Тускай шериг операциязының үезинде Чаа чылда хөглээшкин кежээлери эрттирип, салюттар чазылдырып, калбаа-биле байырлаары таарышпас деп, регионунуң Чазаа тайылбырлаан.

Республиканың удуртулгазы уруглар утруктерин организастаарындан база уругларга белек-селек садарындан аңгыда, регион эрге-чагыргазының шупту деңнелинде ындыг шиитпирни эрткен чылын база хүлээп алганын сагындыраал. Эрткен чылда Ышкаш, хосталы берген акша-хөреңгини республиканың шериг албанчыларынче дузаламчы кылдыр чорудар. Өске-даа күрүне, муниципалдыг эрге-чагырга органнарының, хуу организациялар удуртукчуларына корпоративтиг хемчеглер эрттиреринден ойталаарын сүмелзэн.

/ ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Президентиниң шиитпирин деткээн

Декабрь 8-те Владимир Путин бодунуң кандидатуразын чаа хуусааже депшидер деп турарын медеглээн. Кремльге Россияның Маадырларының шаңнаашкын езулалының соонда ол дугайында дыңнаткан.

Президент соңгулданын киржилгениң дугайында

да айтырыгны Кремльдин Георгий залына Россияның

Маадырларын "Алдын сылдыс" медаль-биле шаңнап турда, «Спарта» батальонунуң командири Артем Жога салган деп демдегледип турар.

Россияның Төп соңгулда комиссиязы соңгулдаларны 2024 чылда үш хонуктуң — март 15-тен 17-ге чедир эрттирериниң дугайында доктаалды хүлээп алган. «Хөй-ниитиниң үзел-бодалы» Фондунуң сан-медээзи-биле алырга, россияжыларның 70 хуузу, ооң иштинде Тываның чурттакчылары база, Владимир Путинниң чаа хуусааже депшилгезин деткип турарлар.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг база Владимир Путинниң Президент соңгулдаларына киржилгезиниң дугайында шиитпирин деткээн.

«Чурттуң Президентизи Владимир Владимирович бөгүгү бодунуң шиитпирин-биле бистиң чуртувустуң келир

үезин быжыглаан. Чуртувуста, ылаңгыя бистиң аныяк республикавыста амыдыралдың шынары кайы хире бедип олураарын көрүп тур бис. Даштыкының ыйыдышкыны турза-даа, Россия кайы хире күштүүн болгаш быжыын каттап-каттап бадыткап тур. Ол бүгүдө чурттуң баштыңының ачы-хавыязы улуг!» деп, бодунуң блогунга губернатор бижээн.

Шак ындыг шиитпирни ТР-ниң Дээди Хуралының депутаты, «Чаңгыс демниг Россия» партияның Тывада салбырының секретарының оралакчызы Аяс Мөңгө база деткип, соңгулдаларның Россияның быжыглалына болгаш айыыл чок чоруунга кирип турар ачы-хавыязын демдеглээн.

«Россияның Президентизиниң соңгулдаларындан бөгүн дыка хөй чүүлдер хамааржыр. Ындыг болганда, ону ажык-чарлыг эрттирип, бистиң чуртувус долу хемчээлдиг амыдырап турар дээрзин, бодунуң күжүңгө, Тиилелгеге бүзүрелдин база каттап көргүзөр ужуруг» — деп, Аяс Мөңгө тайылбырлап турар.

/ Буяна САТ.

Национал төлевилелдерниң күүселдези

Тыва Республика 2023 чылда РФ-тиң 15 национал төлевилелдериниң 12-зинде киржиң, ол угланышкындарда 42 төлевилелдин боттандырылганында ажилдап турар.

Республика «Туризм болгаш хүндүлээчел чорук индустриязы» национал төлевилелде бо чылын бир дугаар киржиң эгелзэн. «Экология» национал төлевилелдин «Арыг агаар» федералдыг төлевилелдинге база бир дугаар киржиң, Кызыл хоорайның агаарының хирленишкинин санаар ажилдарны келир

чылдың бирги чартыында доозар ужуруг.

2023 чылдың түңнелдеринден алырга, капитал септелге кылыр 72 объектиде ажилдарның 80 хуузу доозулган.

«Культура» национал төлевилел күүселдези-биле Алдан-Маадыр, Эрги-Барлык суурларда культура бажыңнары бүрүн септеттинген. «Кадык камгалалы» национал төлевилел-биле Таңды кожуунуң Успенка суурда, Тожу кожуунуң Сыстыг-Хем суурда, Тес-Хем кожуунуң Белдир-Арыг суурда, Бии-Хем кожуунуң Шивилиг суурда, Өвүр кожуунуң

нуң Чаа-Суур суурда 5 ФАП-ты база Эрзин кожуунуң Мөрен суурда 1 эмнелге амбулаториязын туткан.

«Айыыл чок шынарлыг оруктар» национал төлевилел чорудуу-биле 21 объектини туткан. Аянгаты база Дерзиг хемнерни кежир 2 көвүргүгү эде тудуп чаарткан, 19 орук участоктарын септээн.

«Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлеңи» национал төлевилелди боттандырып, 28 хөй-ниити шөлдерин чаагайжиткан.

2023 чылдың декабрь 1-ниң хүнү-биле алырга, республи-

када национал төлевилелдер сорулгаларын чедип алырының ниити деңнели 98,34 хуу болуп турар. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, 3,3 хуу өзүлдегил.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг национал төлевилелдер федералдыг программалары-биле республикада боттандырып турар төлевилелдерниң күүселдезин чедип алыр дээш, регионалдыг яамалар удуртулгазы күженишкенин ажилдаарын айыткан.

/ ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Ээлчеглиг ачы-дуза

Декабрь 11-де «Ада-чурт камгалакчылары» күрүне фондузунуң Тывада салбырынга ТШО-да Тывадан барган дайынчыларга ээлчеглиг ачы-дуза чедирилгезин Тес-Хем кожуунуң хууда сайгарлыкчызы Аян Сырат кылган. Ол Кызылда автосалондан 1 сая 50 муң рубль өртөктүг көңгүс чаа «Нива» марканың машиназын садып алгаш, Улусчу фронтунуң Тыва Республикада регионалдыг исполкомунуң удуртукчузу Саима Далчинге хүлээди берген.

«Бөгүн ээлчеглиг база бир автомашинаны хууда сайгар-

лыкчы биске хүлээди берди. Ол ТШО-да Тес-Хем кожуундан

барган чаңгыс чер чурттуглары дайынчы оолдарның чагыын күүсеткен болуп турар. Бо хууда сайгарлыкчының мынчаар чер чурттугларын деткип, ак сеткилди-биле дуза кадып турары, өөрүнчүг-дүр. Шак мындыг бедик, берге оруктарга тура дүшпес «Нива», «УАЗ» маркалыг автомашиналар ТШО-да дыка херек болуп турар. Компания «РЖД» партнёрвустуң дузасы-биле чыгы берген автомашиналарны декабрь айда чедер черинге чедир халас чедирип бээр аргалыг бис» — деп, Саима Далчин чугаалаан.

Тес-Хем чурттуг сайгарлыкчының чугаазы-биле, ТШО-да 25 кижиги киржиң турар. Ынчангаш оларга дуза кадары дээрге ооң дорт хүлээлгези деп ол чугаалаан.

— Эрткен чылын база бир автомашина ГАЗель «Баргузин»

болгаш рация, туран, чылыг идик-хепти база чорудуп турган бис. Ам бо удаада чаа автомашинаны ында дайылдажып турар чаңгыс чер чурттугларымның чагыын күүседип, чорудуп турарым бо.

Амгы үеде орук тудуунга хамааржыр ажилдарны

кылып турар мен. Бо чылын 5 объектини дужаадымыс. Чыл төнмээнде, Чаа чыл уткуштур дүгдө оолдарга дуза болзун дээш, бо машинаны берип турарым бо

/ Карина МОНГУШ.

Ада ТЮЛЮШТУҢ

тырттырган чуруктары.

Национал төлевилелдин Тывада күүселдези

ЭРТКЕН НЕДЕЛЯДА РОССИЯНЫҢ КАДЫК КАМГАЛАЛ САЙЫДЫ МИХАИЛ МУРАШКО АЖЫЛЧЫН СУРГАКЧЫЛААШКЫН-БИЛЕ ТЫВАГА КЭЭП ЧОРААН.

Федералдыг сайыт «Кадык камгалалы» национал төлевилелдин күүселдези-биле республиканың кадык камгалал объектилеринин эмчи дериг-херекселдери-биле четчеттингенин хынап, эмнелге албан черлеринин коллективтеринин амгы айтырыгларын чугаалашкан. Ол ышкаш эмнелге албан черлеринде чыдар аарыг кижилер-биле чугаалашып, республиканың эмчи колледжизинин сургуулдарына база ужурашкан.

“РФ-тин Кадык камгалал яамызының штаттан дашкаар специалистеринден тургустунган бедик мергежилдик команда бистиң эмнелгелеривистин эмчилери-биле кады ажылдаан. Сайыттын ие-чаштарже онза кичээнгейни угландырганы, хөй ажы-төл төрүттүнүп турар республикага кончуг чугула” – деп, Владислав Ховалыг дыңнаткан.

Чурттуң кол эмчизи ол хүн онкология диспансери, республиканың 1 дугаар эмнелгезинин терапия корпусу база республиканың чаа консультация-диагностиктиг төвүнге болгаш эмнелге албан черлеринге четкен. Ооң мурнунда Михаил Мурашко Тывага 2021 чылда кээп чораанын сагындыраал.

ЧАА ЭМНЕЛГЕ ТӨВҮН ХЫНААН

Федералдыг сайыт регионунуң Баштыңы Владислав Ховалыг-биле кады республиканың эмнелге албан черлерин хынаан. Удуртукчулар эгезинде Кызылда Республиканың консультация-диагностиктиг төвүнге четкен. Чурттуң Президентизи Владимир Путинниң даалгазын күүседип, 2021 чылда РФ-тин Камгалал яамызы чаңгыс ай төлевилел-биле хөй угланышкынныг ажыл-чорудулгалыг төптү туткан.

Ооң улуг эмчизи Долаан Калбак аалчыларны уткуп, эмнелге албан черин таныштырып, төптүң ажыл-чорудулгалының көргүзүлгелерин дыңнаткан. Улаштыр төптүң ачы-дуза чедирилгезинин угланышкыннарын база көргүскен.

Чаа эмнелге албан чери Кызылдың барык 54 муң чурт-

такчы чонун хаара туткан. Хүнде-ле 300 хире кижини хүлээп ап турар. Онкологтук дуза болгаш амбулаторлук кезишкын төптөрдүн аңгыда, ында 10 аңгы салбыр база клиниктиг диагностика лабораториязы ажылдап турар. Кадыкшылы кызыгаарлыг кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Кадыкшылы аайы-биле кылашавас кижилерге аңгы кирер эжики, автомашиналар тургузар улуг шөлдү тускайлаан.

Михаил Мурашко биле Владислав Ховалыг ук эмнелге албан черинде онкологтук дуза база амбулаторлук хирургия төптөрдүн көргөннер. Ол ышкаш диагностика салбырының терапия участоктарының ажылын сонуурган.

Эмнелге төвү хоорайның төвүнден ырак эвесте чаа микрорайонда турар. Эмчилеп кээр кижилерге эпиг болзун дээш, төптөн ырак эвесте хөй-ниити транспортунуң доктаамын кылган. Ол угже хоорай транспортунуң элээн каш маршруттары база халып турар.

Объектини кыска хуусаа дургузунда тутканын демдеглезе чогуур. Президентинин даалгазы-биле чурттуң 15 регионунда шак-ла ыңдыг объектилерни туткаш, ажылгалче кириген.

ЭМЧИЛЕРГЕ ПРАКТИКТИГ ДУЗАНЫ ЧЕДИРГЕН

Бистиң республикавыска Россияның кол эмнелге черлеринден специалистеринин кээп турары арга-дуржулга солчурунуң эң ховар аргазы дээрзин Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг демдеглээн.

“Сайыт Михаил Альбертович Мурашко-биле кады кол специалистер болгаш эксперттер келген. Ол биске дыка ховар арга болуп турар. Бөгүн бистиң эмчилеривиске методиктиг сүмелерни болгаш сагындырыгларны бергенин дыңнадым. Ол идеялар болгаш сагындырыглар-биле, шынап-ла, чепсегленип алгаш, эттинип алыр бис. Бөгүн бистиң эмчилеривиске практиктиг дузаны чедирген деп болур. Оон аңгыда бис Михаил Альбертович-биле өске-даа төлевилелдерни бот-

тандыра аргаларны сайгарып көрдүвүс. Уругларның республика эмнелгезинин тудуундан аңгыда, туберкулёзка удур болгаш онкология диспансерлеринин тудугларының дугайында Президентинин даалгаларының күүселдезин база чугаалаштывыс” – деп, Владислав Ховалыг демдеглээн.

ОНКОДИСПАНСЕРНИҢ ЧАА ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛДЕРИН ҮНЭЛЭЭН

Михаил Мурашко Тываның онкодиспансеринин чаа дериг-херекселдеринин ажылын үнелелди берген.

РФ-тин кадык камгалал сайыды Михаил Мурашко-нун Тывага кээп чорааш четкен бир объектизи – республиканың онкология диспансери. Регион чаа онко-төптү тудар саналды кирирге, чурттуң Президентизи эгелекчи саналды деткээн. Бо чылдың октябрь айда оран-саваны тудар «орук картазын» ажылдап эгелээн. Федералдыг Кадык камгалал яамызы Владимир Путинниң даалгазы езугаар оран-саваның дөзевилелинче акша-хөрөңгини үндүрген.

Амгы үеде республиканың онкология диспансеринин баазында амбулаторлук-поликлиника албаны, клиниктиг-диагностика лабораториязы бар. Ол ышкаш ыжыкка удур эм-таң-биле эмнээр, радиотерапия, торакалдыг болгаш абдоминалдыг онкология, онкогинекология база эмгиг бестеринин ыжыкының, реанимация база интенсивтиг терапия, паллиативтиг салбырлар база ажылдап турар.

Онкодиспансеринин улуг эмчизи Омак Ондар Михаил Мурашкога база Владислав Ховалыгга эмнелгениң ажылының кол угланышкыннарын база

көргүзүлгелерин, ол ышкаш диагностика база эмнээшкын, лаборатория дериг-херекселдеринин ажылгалын таныштырган.

Федералдыг сайыт эмнелге албан черин эргий кезип хынаан соонда, диспансер «Кадык камгалалы» национал төлевилел-биле алган эмчи дериг-херекселдерин шын ажыглап турарын демдеглээн.

“Онкология албанында келген хөй санныг дериг-херекселдер аарыгны баш бурунгаар илередининиң шынарын экижидип, аарыг кижилерни үе-шаанда шын эмнеп эгелээр органы берген. Эмнер болгаш херел-биле эмнээр терапиялар база ында кирип турар” – деп, Михаил Мурашко чугаалаан.

Диспансерде чылда-ла 1500 хире аарыг кижини эмнедип турар. 600 ажыг кезишкыннер, 5000 ажыг патоморфологтук шинчилелдерни кылып турар.

2020 чылдан бээр «Кадык камгалалы» национал төлевилел күүселдези-биле онкодиспансер «Ыжык аарыглары-биле демисел» деп федералдыг программдан 31 эмнелге дериг-херекселдерин садып алган. Эмчилер эмнээшкынниң чаа арга-хевирлерин ажыглап, ыжык аарыг кижилериниң сегип үнүп кээринин көргүзүүн экижиткен.

ФЕДЕРАЛДЫГ САЙЫТТЫҢ ШАҢНАЛДАРЫ

Дараазында декабрь 9-тун хүнүнде Россияның кадык камгалал сайыды Михаил Мурашко республиканың кадык камгалал адырының төлээлеринге албан черлериниң шаңналдарын тывыскаан. Байырлыг хемчег Тываның Чазаанга болуп эрткен.

“Тываның кадык камгалал адырында чүгле материал-техниктиг талазы эвес, техно-

гия системазы база өскерлип турары көскү. Бөгүн шаңналдар тыпысып тургаш, бодунуң адырында тергидеп турар специалистерге, аныяк эмчилеринин дагдыныкчыларына болгаш мурнуку одуругда чоруп турар эмнелге ажылдакчыларына өөрүп четтиргеним илередир-дир мен” – деп, Михаил Мурашко демдеглээн.

РФ-тин Кадык камгалал яамызының “Кадык камгалалының тергигини” херек демдээ-биле 1 дугаар республика эмнелгезинин кезер эмчинин сестразы Жанна Темир-оол, Республиканың кеш болгаш шээр аарыглар диспансеринин кол фельдшер Ирина Медведева, Республиканың онкология диспансеринин амбулатория-поликлиника албанының лаборант-фельдшер Розалия Нордуп, Тес-Хемниң төп эмнелгезинин терапевт эмчизи Мария Оюн-Лоозаңмаа, Халдавырлыг аарыглар эмнелгезинин гепатит салбырының эргелекчизи Марианна Монгуш, Республиканың уругларның реабилитация төвүнүн педиатр эмчизи Алинаа Кадыр-оол олар шаңнатканнар.

Россияның Кадык камгалал яамызының Хүндүлел бижи-биле Би-Хемниң төп эмнелгезинин терапевт эмчизи Ирина Шишкованы, ол-ла эмнелгениң фельдшер-лаборанты Наталья Лясковскаяны, 1 дугаар республика эмнелгезинин уругларның кезер эмчизи Чойгана Сааяны, Онкология диспансеринин реанимация болгаш интенсивтиг терапия салбырының эмчи сестразы Роланда Кууларны, Консультация-диагностиктиг төптүң тускай терапия салбырының эндокринолог эмчинин сестразы Уянмаа Кууларны, Дүрген дуза болгаш айыыл-халап медициназының эмчизи Антон Капустинни шаңнаан.

/ Чыжыргана СААЯ.
Буйан ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

Кичээнгейлиг! Сооктар дыңзып эгелээн

Республика девискээринде даштын агаарның температурасы -42-ден -47 градус чедир дыңзып келгени-биле ТР-ниң өөредилге сайыды Елена Хардикова школачыларның каш градус соокта школа барбайн барып болурунун дугайында база катап тайылбырны берген:

— Чылдың-на кышкы сезон эгезинде школачыларның сагыыр уjurлуг агаар

температуразының режиминиң дугайында дуjaалды яамы үндүрүп турар. Ында агаарның температурасы каш градус соокта өөреникчилер школа барбайн барып болурунун дугайында тодаргай айыткан. Чижээ, -40 градус турда, 1-ден 4-кү класска чедир эге класстың сургуулдары, 5-тен 8 класска чедир ортумак класстарның өөреникчилери -41 градус турда, 9-11 класстар -43 градус турда, школаже келбес.

Шак мындыг дүрүмнү хыналда органнарының негелдези ёзугаар тургузуп турар. Ол негелдеге тус черлерде өөредилге эргелелдери база чагыртып ажилдап турар. Ылаңгыя эртенин-не агаарның температурасын хынап көргөш, баш бурунгаар ада-иелерге дыңнадыры чугула.

Кажан дыңзыг сооктарның уржуундан өөреникчилер школаже келбейн турар үеде,

өөредилге албан черлери боттарының ажил-агыйын таарыштыр уламчылап, башкылар ажилын соксатпайн, кичээлдерин онлайн хевирге азы өөреникчилерге бажыңга онаалгалар берип, өөредилге программасындан чыдып калбазы-биле ажилдаар.

Ол ышкаш "Мээң школам" деп күрүнениң информмастыг системазын таварыштыр азы "Сферум" деп платформаны ажыглап, кичээлдерни эрттирип болур. Кайы-даа өөредилге чери боттарынга эптиг ажилдаар аргазын шилип алгаш, өөреникчилер-биле ажилдаар. Чамдык школалар 10.00, 11.00, 12.00 шактардан-даа эгелеп кичээлдерин чорудуп турар.

Эң-не кол чүве, кышкы сооктардан өөреникчилерни камгалаары, оларның кайы-даа айыылды тургуспазы болур — деп, өөредилге сайы-ды чугаалаан.

ШЫН МЕДЭЭНИ КАЙЫЫН БИЛИП АЛЫРЫЛ?

Кызыл хоорайның чурттакчылары чамдыкта агаарның температурасын кайда шын айтып турарын билбейн баар. Соңгада азып каан градусник казыыр 42 градус деп көргүзүп турда, телевизорда -40 градус, а хоорай иштинде таблада -36 деп-даа айтып каан болур. Ынчангаш ада-иелерге, өөреникчилерге кайыын шын медээни билип алырын тодарадыры-биле **Тываның гидрометеорология төвүнүн директору Анатолий Ляпинден** айттырган бис:

— Сооктар дыңзып эгелээн кышкы үеде бо неде-

ля дургузунда республика девискээринге дүне -33-тен -37 градус, чамдык черлерге -42, -47 градус чедер. Кызыл хоорайның агаарының административия-биле дугуржулга ёзугаар аэропорт девискээринде көргүзүп турар градуска чагыртып көргүзүп турар бис. Ында төпке көөрдө, доктаамал 5-6 градус чавыс болур. Ынчангаш школачыларга дыңзыг сооктарда школаже барбас үени чурумчудары-биле, чүгле аэропорттун агаар температурасының көргүзүлгелеринге даянган медээни Кызылдың мэриязы эртенин-не бистен алгаш, салып турар. Шын медээни чүгле оон алып. Сөөлгү үеде соңгада азып каан градусниктер колдуунда шын эвес көргүзе бээр болганындан, оларга хөлүн эрттир бүзүрзэн ажыы чок — деп, агаарның температурасын хынаар кол черниң директору дамчыткан.

Ол ышкаш, херек кырында агаарның температурасы черден 1,5 метр бедиктен чавызай бээрге, оон-даа соок болур. Ынчангаш соок үеде ылаңгыя бичии чаштарже улуг кичээнгеи салып, эки чылыдыр кедирери чугула деп, Анатолий Ляпин чугаалады.

Кышкы үеде даштын агаарның температурасы -40 чедер бээрге, ырак-уза

чоруурун аргалыг-ла болза соңгаарладып алганы дээр. Чүге дээрге узун орукка чүү-даа болу берип болур. Оруктарда байдал дугайында ТР-ниң орук-транспорт комплекзиниң сайыды **Шораан Чыргал-оол тайылбырлаан:**

— Оруктарда байдал дугайында чугаалаар болза, дыңзыг сооктарга көөрдө, улуг хар чаары, оон соонда күштүг хат хадыыры улуг айыылды тургузуп болур. Чолаачыларга орук шимчээшкинин уламчылаарынга, харлыг шуурган чүден артык шаптыктыг, орук көзүлбес кылдыр дүвүлей бээри ондактыг. Ол ышкаш соок күштелип турар үеде, орук чоруур дээн чолаачылар боттарының атомашыналарының байдалын эки хынап алып болза эки — деп, сайыт демдеглээн.

Чеже-даа сооктар күштелип турза, орук-транспорттунун техниказы доктаамал оруктарны аштап турар. Ол ышкаш сооктар хөлүн эрттир күштели берген таварылгада федералдыг болгаш регионалдыг трасса-ларга орук ара чыннып алып пунктуларны тургузарын ол чугаалаан.

/ Карина МОНГУШ.

Чуруктарны интернеттен алган.

Сооктан камгаланыр дизе

Даштын сооктар күштелип, агаарның температурасы -40-ден -43 чедир дыңзып эгелээнин барымдаалап, бот-боттарывысты карактажып, камгалап, ылаңгыя уруг-дарыгче кичээнгеи күштелдирип, автобус доктаар черде үр турар ажы-төлдү орук аайы-биле машиналарга олуртуп алгаш, чедер черинге чедирип каарындан ойталабайн көрээлиңер.

Ол ышкаш, чаныңарда кожа чурттап турар кожаларыңарның хөмүрү, одаар ыяжы бар-чогун айтыржыры база артык эвес. Дүне-хүндүс дивейн, узун орук

кыдыында үрели берген турар машиналар чанындан тоомча чок эртпейн, кандыг дуза херегин айтырып, болдунар шаа-биле дузалажып, энерел сеткилдиг болуру чугула.

* Соок агаардан болган-чок кулактар, думчук база чылыглаттынып камгалаттын-маан хол-буттун салаалары үжүп болур. Кеткен идииниң оёду чок, кезээде деридип чоруур буттуг улус буттарын чылыглаар болза эки.

* Мага-ботту үжүп-доңарындан камгалаар дизе, чогуур кылдыр кеттиниң алып. Шык эрттирбес болгаш чылыг салбас бедик технологиялар-биле кылган материалдардан даараан хеп кеткени дээр.

* Баш болгаш моюнну чылыглаары чугула, чүгө дизе ында башче хан дамчып турар дамырлар бар.

* Соок үеде даштыгаар үнер мурнунда, тоттур ченинип алыры чугула. Чедир ченинмээнинден болгаш могап-шылаанындан организм удурланып, камгаланыр арга-шинээ кудулап, үжүп-доңарының чылдагааны оон эгелээр.

* Херээжен улус шык косметика ажыглаарындан ойталаары база чугула. Шыгыдып чымчадыр кремнер база ажыглавас болза эки, а хоолулуг кремни даштыгаар үнеринге чедир бир шак бурунгаар чаап болур. Бо таварылгада бажыңга хаван чаа турар

болза эки. Ону буска эзилдиргеш, соодукчуга шыгаар. Соокта ол улуг-даа кижиниң, ылаңгыя бичии уругларның кезин дыка эки камгалаар. Арынны сооктан кас үзү база эки камгалаар азы ону солаан тускай косметиктиг херекселдер.

* Кандыг-бир чорук кылып чорааш, холдарыңар азы буттарыңар, а ол ышкаш мага-боттун өске кезектери

доңуп эгелезе, дарый чоокку садыгже кирип, чыннып алыңар.

* Аргажок доңупкан болзуңарза, изиг шайдан (малина азы лимон холаан) аартаар.

Аргалыг болза, дыңзыг сооктар үезинде бажыңдан үнмезин кызыдыңар! Кадык болуңар!

/ Медээни болгаш чурукту интернеттен алган.

Кол айтырыг — башкы кадрлар

Ай бурунгаар эгелзэн «Чон айтырып тур» деп төлевилелдиң 5-ки дамчыдылганын Тываның Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар, республиканың өөредилге сайыды Елена Хардикова база Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды Эдуард Сандан өөредилге болгаш социал адырларга хамаарышкан айтырыгларга харыларны берген.

Бо дамчыдылгага чугаалашкан айтырыгларның хөй кезии өөредилге адырынга хамаарышкан болганда, чүгле өөредилге теманын киридвис.

«Республикада чаа школалар туттунуп турар болгай, аңаа ажылдаар башкы кадрлар четчир бе?» деп айтырыг-биле дамчыдылга эгелзэн.

Кадрлар айтырыгы — республиканың социал айтырыгларының бирээзи дээрзин өөредилге сайыды Елена Хардикова демдеглээн.

Кызылдың Бай-Хаак кудумчузунда 820 олуттуг чаа школа мурнай ажыттынар. Ол школага

105

башкы херек.

«Үшкү сменаны чок кылыры» деп федералдыг программаның боттанылганы-биле республикада 11 школа туттунуп турарын билир бис. Оларның 6-зы черле бар, коллективи ажылдап турар, чаа оран-саваже көжер школалар-дыр. Ол дээрже Балгазынның, Чадаананың, ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунда Кызыл-Хаяның школазы дээш оон-даа өске. А чаа туттунуп, тургустунуп турар школаларга башкы кадрлар херек.

Кызылдың Бай-Хаак кудумчузунда 820 олуттуг чаа школа мурнай ажыттынар. Ол школага 105 башкы херек. Бо хүнде ук школаның башкылар коллективиниң өзүн «Аныяк» өөредилге төвү тургузуп турар. Школа кадрлар-биле 50 хуу долган. Ооң 14 хуузу найысылалдың өске школаларындан шилчип кээр башкылар-дыр. Чүге дизе чаа школалар ажыттынар, өске школаларның ажылы чиигээр болгай. Ол ышкаш Кызыл хоорайның өөредилге департаментизинде 36 башкының резюмелери база бар.

Ол чаа школаже Кызылдың өске школаларындан өөреникчилер база шилчир. Ада-иелер ажы-төлүн чурттап турар микрорайонунуң аайы-биле ол чаа школаже шилчидип ап болур. Ынчап кээрге, бо хүнде 733 уруг Бай-Хаак кудумчузунда школага өөренир дугайында билдиришкinnerни кириген.

Ада-иелерге сагындырып каар чүүл болза, чаа школаларже хүлээр тускай хүн турбас. Чаа школаларже уругларын кириксээр ада-иелер ажы-төлүнүң ам бо үеде өөренип турар школазының админи-

страциязынга билдиришкinnerни кирип каар. Кажан чаа школага өөренир уругларны четчелеп турар үеде, ол билдиришкinnerни база санче кириер.

Вавилин ээтпээнде туттунуп турар чаа школага бир дугаарында, ол районда чурттап турар башкыларны хүлээр. Ында 20 ажыг башкы чурттап турар. Олар чаа школага ажылдаар күзелдин берген. Ол ышкаш хоорайның өске-даа школаларындан Вавилин ээтпээнде чаа школага ажылдаар күзелдиг 28 башкы бар» — деп, Елена Хардикова чугаалаан.

Школаларга кадрлар айтырыын шийтпирлээр-биле, мындыг органы база ажылдап турарын сайыт дыңнаткан: «ТываКУ-нуң доозукчу курстарының студентилерин база ажылга хаара тудар практика бар. Аңаа студентилер күзелдиг-биле киржип турар. Ынчангаш башкылар чедишпейн турар деп айтырыг ам бодунда чок. Ынчалза-даа тускай эртемнерге хергелел бар, ол дээрже физика, математика

башкылары-дыр. Ынчангаш ТываКУ-нуң физика-математика факультеди-биле күженишкinnerниг ажылдап, ол факультеттин доозукчуларын школаларже хаара тудары-биле, тускай сорулгалыг олуттар керээлерин чарып турар бис».

Бо чылын республиканың школаларынче 84 аныяк башкы ажылдап кирген, оларның 20 хирези физика, математика башкылары деп, Елена Хардикова дыңнаткан.

Ол ышкаш өөредилге сайыды «Көдээ девискээрлерни чаартыры» деп федералдыг программа-биле республикада септеттинген, чаарттырган школалар дугайында тодаргай тайылбырны кылган.

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар школаларга капитал септелгелер чорудар талазы-биле төлевилелди эки күүсеткен регионнар санынче Тыва кирген деп эки медээни дамчыдылга үезинде дыңнаткан. «Бис ол сорулганы 100 хуу күүсеткен бис. Ам дараазында база ол

программа-биле федералдыг деткимчени алыр бис» — деп, ол чугаалаан.

Дамчыдылга үезинде Елена Хардикова республиканың дыңнаары кошак уругларның школа-интернадынга чаа оран-сава, Тываның кадет корпусу, өөредилгениң шынары дээш өөредилге адырынга хамаарышкан өске-даа айтырыгларга харыларны берген.

Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар регионнуң чурттакчыларының амыдыралын экижидер дээш тургускан Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң тускай программаның күүселдезин тайылбырлаан. Чиигелделиг транспорт, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге чиигелделер, республикада ажыттынып эгелзэн өг-бүлө төптери дээш өске-даа социал адырга хамаарышкан айтырыгларга күш-ажыл сайыды Эдуард Сандан харылаан.

/ **Алдыңай СОЯН.**

Чурукту интернеттен алган.

Парлалга конференциязынга Тываны төлээлээр

Чылдың-на РФ-тиң Президентизи Владимир Путин-биле парламалга конференциязы болгаш «Дорт дамчыдылга» ийи аңгы хүнде болуп турган болза, бо 2023 чылда ийи хемчегни каттыштырыпкан. Парламалга конференциязының үезинде чурттуң кайы-даа булуңнарының чурттакчыларының көдүрген айтырыгларынга харыларны Президент боду бээр.

Бо чылын ук хемчегге хамаарыштыр база бир чаа чүүл немешкен — Улусчу фронт «Дорт дамчыдылгага» киржир. Олар журналистерниң болгаш чоннуң көдүрген айтырыгларын чыып алгаш, ук айтырыгларны шийтпирлээр аргаларын өөренип көөр.

Президентиге салыр айтырыгыг болза, 8-800-200-40-40 дугаарже долгаар азы 0-40-40 дугаарже дыңнадыгны бижип болур. Бир болза moskva-putin.ru сайтыже киргеш, айтырыын бижип каар. Оон аңгыда, «ВКонтакте» болгаш «Одноклассники» социал четкилеринде «Итоги года с Владимиром Путиным» деп бөлүктөргө бижир арга база бар.

«Дорт дамчыдылгага» харылаар айтырыгларны Владимир Путин боду шилиир дээрзин сагындыраал.

Чылда чаңгыс катап болур парламалга конференциязынче «Тува 24» телеканалдың журналистери Буян Моңгуш биле Чинчи Кашпык-оол айттыныпкан.

Сонуургаан айтырыгларыңарны үстүнде айыткан адрестер азы дугаарлар таварыштыр салып болур силер.

/ **Бистиң корр.**

Чурукту интернеттен алган.

Курлавырлар төвү Тожуга четкен

“Чашкы үениң навигатору” федералдыг төлөвилелди боттандыра-биле, регионун курлавырлар төвүнүн командасы муниципал координатор Зорина Дарманың өмүнээзи-биле Тожу кожуунун Доора-Хем суурда Леонид Чадамба ат-тыг школазынга Уругларның бот-эргелээшкиннер төвүнүн байырлыг ажыдышкынынга киришкен.

Директорун кижизидилге болгаш уругларның хей-ниити каттыжышкыннары-биле удур-дедир ажылдажылга талазы-биле чөвүлекчизи Алексей Колдун башкарылгасы-биле школаның удуртулгасының болгаш өөреникчилерин бот-эргелелиниң деткимче-зи-биле сентябрь айдан тура уругларның девискээрин каастаар ажылдар чоруп эгелей берген.

Курлавырлар төвүнүн командасы ук үнүшкүнге кызыгаарланып, Тожу кожуунун кижизидилге албанының специалистеринге семинарны органиастап, эге класс өөреникчилеринин “Россияның эзирлери” шимчээшкининиң таныштырылга ёзулалына киришкен.

Оюннар делегейинче шымныышкын

Тывада эң-не нептереңгей “Социал керээ” төлөвилели Таңды кожуунун херээжен чурттакчызының күзелин боттандырган.

Бай-Хаак суурда База-кыс Балчинмайның “Виртуалдыг шын” деп уруглар ойнаар төвү ажыттыган. Ол “Үш кит” сady-саарылга төвүнде турар. “Социал керээ” киржикчизи База-кыс Балчинмайның чугаалап турары-биле алырга, кожуунун чурттакчы чонунга янзы-бүрү оюннар делегейинче шымнып кирер арга тывылган.

Төптүн ажыдышкынынга кожуунун чагырга даргазы С.С. Оюн, чагырыкчының социал политика талазы-биле оралакчызы И.И. Оюн база Бай-Хаак сумузунун баштыңы А.А. Донгак четкенер. Сайлык-оол Семёнович уруглар ойнаар төп суурнун чурттакчы чонунуң чыгыр ынак чери болу бээрине бүзүрөп, төптүн ажыдышкынын таварыштыр байырын чедирип, чедиш-киннерни күззэн.

Дуза кадарынга кезээде белен

Декабрь 5-тиң хүнүнде Волонтерлар хүнүн демдеглеп эрттирип турар. Ук байырлалды 1985 чылда демдеглеп эгелзэн. Россия эки турачылар байырла-лын демдеглээри-биле 2017 чылда каттыжып келген. Ону делегейин хей-хей чурттарында байырлап турар. Волонтерлар дээрге боттарының күзели-биле хей-ниитиниң бүгү-ле амыдыралына дузалажып чоруур кижилер. Аңаа үлүг-хуузузун идепкейли-биле кириштирип чоруур улусту демдеглевестиң аргазы чок. Амгы үеде ажылындан, өөредилгезинден хостуг үезинде, бүдүн ажыл хүнүнүн даа дургузунда, чаңгыс катап азы доктаамал ачы-дуза кадары-биле кирип ап болур хей-ниитиниң албан черлери кайы хей. Кол-ла чүве — харыы мана-вайн, кижилерге күзелди-биле дузалажыры.

Декабрь 8-тиң хүнүнде на-йысылал Кызылга Аныяктар өргээзинге Волонтерлар хүнүнге тураскааткан республика чергелиг волонтерлар балын эрттирген. Ук байырлалды Тывада бир дугаар эрттирип турары бо. Улаштыр волонтерларны деткири-биле чылдың-на шак мындыг балды эрттирер сорулганы

организацылар мурнунда салган.

Аңаа Тываның күрүне университетиниң, россияжи студентилер отрядтарының регионалдыг салбырының, Тываның экономика болгаш хоойлу-дүрүм, информастыг технологиялар, тудуг болгаш политехниктиг техникумнарның, Кызылдың медицина, уран чүүл болгаш башкы колледжтериниң, Олимпийжи курлавырлар училищезиниң, студентилерниң болгаш аныяктарның бүгү россияжи “Баштайгыларның шимчээшкининиң” регионалдыг салбырының төлээлери киришкен.

“Бөгүн бистиң регионувуста амыдыралды экижидип турар эң-не тергийн хей-ниити организацияларының болгаш аныяктарның байырлалы болуп турар. Тывада ниитизи-биле 96 эки турачы аныяктар организациялары бар. Бистиң аныяктарывыс дуза кадарынга кезээде белен. Кандыгдаа дуза дилзэн кыйгырыг оларга бодун көргүзеринге, ниитилелге дузалажырынга, регионунун мурнунга хүлээлгезин күүседиринге идиг болур. Олар бо бүгүнү сеткилинден кылып турарлар. Волонтерлап келгеш, боттары дег дөмей сагыш-сеткилдиг эш-өөрнү тып алырлар. Тываның волонтерларынга четтиргенивис илередир дээш, мындыг байырлалды

/ Аныяктар херектериниң талазы-биле агентилелдин директору Б. Сонам.

эрттирип турарывыс бо. Мында келген кижилер бүрүзү келир үеге үлегер-чижек болур. Ынчангаш волонтерларның ажыл-ижинге чедишкени күзеп, четтиргеним илереттим” — деп, Аныяктар херектериниң талазы-биле агентилелдин директору Буян Сонам чугаалаан.

Оларның аразында Олимпийжи курлавырлар училищезиниң 4-кү курузунун сургуулу Артыш Монгуш Волонтерлар хүнүн таварыштыр буянын болгаш ак сеткилдиг дузасы дээш РФ-тиң Федералдыг хуралының федерациялар чөвүлелиниң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

“Училищеге өөренип келгеш-ле, 1 дугаар курстан тура волонтер апардым. Анаа-даа, кады кызыгаарлыг-даа улуска дуза кадарынга ынак мен.

Волонтер чуртталга меңээ кончуг солун болгаш таарышкан. Кижилерге дузалажып, буян чедирери дег өөрүшкү кайдал” — деп, Артыш Мон-

гуш чугаалаан. Ол волонтер болурундан аңгыда, хостуг хүрешке Бүгү-россияжи маргылдааларга Тываның адын төлээлеп чоруур спортчу.

Байырлалга кожууннардан волонтерлар база келген. Таңды кожуунун төлээлери аныяктар шимчээшкини бо чылын кончуг сайзырап эгелзэн демдеглзэн: “Бо чылын “Баштайгыларның шимчээшкини” тыттып келген соонда, аныяктар кончуг демниг апарган. Ниитизи-биле кожуунда 6 пункт ажыттыган. Ол ышкаш школада болгаш аныяктар чөвүлели база ажылдап турар. Айдан айже волонтерлар саны немежи кел-ле чыдар”.

Бо байырлал волонтерларның буянын ажыл-ижин үнелеп, оларның хей-адын бедидер арга болуп турар. Оларны хүндүлел бижиктер, статуеткалар болгаш өртектиг белектер-биле шаңнап-мактаан.

Самба НОРБУЖУКТУҢ тырттырган чуруктары.

/ Волонтерлар балының киржикчилери.

/ Арынны Чыжыргана СААЯ белеткзэн.

| СПОРТ |

Тергиин шыдыраачыны илереди

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызыл хоорайның Аныяктар ордузунга Тываның тергиин шыдыраачызын илередир мөөрейниң шилилге маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа республиканың эң шыырак 63 ойнакчызы киришкен.

Тываның 7 дакпыр чемпиону Эдуард Ховалыг биле 2 дакпыр чемпион Долаан Салчак барымдаалыг чылдагааннар-биле бо маргылдаага киржип шыдавааннар. Аныяк шыырак шыдыраачылар Тамерлан Чындыгырның (Санкт-Петербург) болгаш Кежик Монгуштуң (Новосибирск) Тывага кээри болдунмаан.

«Тергиин шыдыраачы-2023» мөөрейниң шилилге маргылдаазының бирги чадазын Өвүр кожуунуң улуг эмчизи, республика чемпиону Валерий Кууларга Россияның Президентизи В.В. Путинниң Чарлыы-биле «Россия Федерациязының кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты тывысканынга тураскаадып эрттирген. Ынчангаш адазының алдар-адынга тураскааткан шилилге маргылдааның бирги чадазынга Тывадан баштайгы ФИДЕ мастери Валерия Минчей (Куулар) деткикчилээн. Уралдың юридиктиг академиязының студентизи тургаш-ла, Тывадан баштайгы ФИДЕ мастериниң нормазын күүсеткеш, тускай доктаал-саавырны алган Валерия Минчей Россияның Прокуратура ажилдакчыларының аразына шыдыраага 5 дакпыр чемпиону болбушаан, мастер адын бо хүннерге чедир камгалап чоруур.

Швейцар система-биле эрткен шилилге маргылдааның 6 кижир киржир ийиги чадазынче үнер дээш, чидиг демиселдин түңнелинде, Тываның шыдыраа федерациязының даргазының оралакчызы Экер-оол Манчын ап болгу дег 9 сандан 8 санны алгаш, бүзүрелдиги-биле тии-

лээн. Аңаа чартык сан четпейн барган Болат Бадыраа 2 дугаар болган. Болат Кызылдың Немелде өөредилге төвүнде шыдыраа бөлгүмүнчө барып турар.

Хары угда 4 шыдыраачы 6,5 санны алганы-биле немелде көргүзүлгелерни компьютер дузазы-биле санаар ужурга таварышкан. Ынчалдыр 3-кү черни шыдыраага тренер башкы Адыгжы Куулар чаалап алган. Тываның 5 дакпыр чемпиону Артыш Чүлдүм бо удаада чүгүле 4 дугаар болган. База-ла чаа өзүп олурар шыырак бичии шыдыраачы Начын Чамзы 5 дугаар, Сукпактан элээди шыырак ойнакчы Дамба-Доржу Түлүш 6 дугаар болганнар.

Шилилге маргылдааның бирги чадазының алды тиилекчизи деткикчинин холундан акша болгаш өртектиг белектер, хүндүлел бижиктер-биле шаңнатканнар. А баштайгы үш тиилекчиге Тываның Спорт яамызының алдын, мөңгүн болгаш хүлер медальдарын ты-выскан.

Дараазында 7–8 дугаар черлер алган Мөңгүн Сарыг-Лама биле Доржу Сувакпиг база акша шаңналдарын алганнар. Ол ышкаш оолдар, уруглар аразынагашылгараан 3–3 шыдыраачыга база акша шаңналдарын ты-выскан. Сезен хар ажа берген хоочун шыдыраачылар Далай-оол Саая (Ак-Довурак), Чамыян Ондар (Барыын-Хемчик), Савин Ондар (Кызыл) бо маргылдаага база идепкейлиг киржип, акша шаңналдарына төлөптүг болганнар.

Дараазында хүн шилилге маргылдааның ийиги чадазы 6 ойнакчы аразына долгандырыг системазы-биле болуп эрткен. Аңаа афган дайынының маадырлыг киржикчизи Борис Бадырааның оглу Болат 3 удурланыкчызын уткаш, ийизи-биле хайымнап кааш, кымга-даа уттурбайн 4 санны болуп тиилээн.

Амгы үеде Кызылда ажилдап-чурттап чоруур-даа болза,

маргылдааларда үргүлчү төрээн кожууну Тере-Хөл дээш ойнап чоруур Экер-оол Манчын ийиги черни ээлээн. Бо ийи шыдыраачы «Тергиин шыдыраачы» деп ат дээш улаштыр демисежирлер.

«Тергиин шыдыраачы» мөөрейни Тываның Спорт яамызы тургузуп, төөгүде бир дугаар эр-тирер деп турар. Ооң шаңнал-макталы амдыызында мөгелерге четпес-даа болза, ча адыкчыларынга чоокшулап, элээн шыырак болуп деп турар.

Шилилге маргылдааның ийиги чадазынга Начын Чамзы (2,5 санныг), үшкү, Артыш Чүлдүм (2 санныг) дөрткү черлерни алганнар. Кайызы-даа 1,5–1,5 саннарлыг Дамба-Доржу Түлүш биле Адыгжы Куулар 5–6 черлерге чыдып кааннар.

Улуг сооктар эгелевээнде, кыска үе дургузунда белеткелдиг болган мындыг улуг болгаш солун маргылдааны организастаарына тренер башкы Чечек Сарыгларовна Ховалыгның, Тываның Шыдыраа федерациязының даргазының оралакчызы Экер-оол Маринович Манчынның кириген үлүг-хуузу улуг болган. Эрткен маргылдааны Чадаанадан тренер башкы Арат Даш-оолович Ондар бедик деңгелге шииткеп эрттирген.

Шилилге маргылдааны амы-хууда деткикчилээн шыдыраага баштайгы тыва мастер, ТР-ниң Прокуратуразының харыысалгалыг ажилдакчызы Валерия Валерьевна Минчейден өске-даа шупту деңгелдин удурткучулары, дарга-бошкалары үлегер-чижек алыры күзенчиг.

Тываның 2023 чылда тергиин шыдыраачызын илередир мөөрей удавас болуп эртер. Ол дугайында баш бурунгаар ме-дээни Тываның Спорт яамызы, Шыдыраа федерациязы чонга дыңнадыр.

/ Мерген КЫРГЫС.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

| ЮБИЛЕЙ |

Патриотчу сеткил- биле ажылдап турар коллектив

Россияның Президентизи Владимир Путин 2023 чылды Башкының болгаш дагдыныкчының чылы кылдыр чарлаан турган. Чыл дургузунда Россияга булуң бүрүзүнге ук темага хамаарышкан янзы-бүрү хемчеглерни организастаан.

Республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазы Башкының болгаш дагдыныкчының чылы-биле чергелештир тургустунганындан бээр 45 чыл оюн чылды өттүр дем-деглээн.

Чыл адакталган. Эрткен неделяда бүдүн чылдың түңнелдерин үндүрген байырлыг хемчег уран чүүл школазынга болган. Аңаа юбилейр школаның доозукчулары, алдар-аттыг культура ажилдакчылары болгаш культура адырының албан черлеринин удурткучулары аалдап келген. Байырлыг хемчегни «Аялга» виолончелистер ансамбли Георгий Свиридовтуң «Тройка» деп композициязы-биле ажиткан.

Республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының директору Николай Дамбаа сөс ап, байыр чедиргеш, ук школаның ажил-чорудулгазын таныштырган. Бо чылын школаның талантылыг 197 өөреникчизи болгаш башкылары ниитизи-биле 18 Россия чергелиг чогаадыкчы мөөрейлерге, делгелгелерге киришкеш, шаңналдыг черлерни алган дээрзин ол демдеглээн.

Кандыг-даа байырлал шаңнал-мактал чок эртпес. Бо чылын 70 харлаан юбилейин демдегледип турар уран чүүл школазының башкызы, күш-ажылдың хоочуну, чаңгыс звес салгалдың алдар-аттыг культура ажилдакчыларын кижизиткен Вера Монгушовна Оюнга ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыгның адындан байыр чедирген чагаазын болгаш ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Давааның адындан өөрүп четтиришкенин бижиктерин тывыскан.

«Тыва культуравысты бедидип, ажи-төлүвүстү уран чүүлге-даа, эртем-билигге-даа өөредип чорууруңар дээш четтирдивис. Уругларны уран чүүлге өөредип чоруур башкылар акша-төгери дээш звес, патриотчу сеткилди-биле өөредип чоруур деп бодаар мен. Чоннуң культуразын бедидер дээш, тура дүшпейн тулчуп чорууруңарны үнелээр бис» – деп, ТР-ниң Дээди Хуралының өөредилге, культура, аныяктар болгаш спорт политиказының талазы-биле комитетинин даргазы Аяна Монгуш чугаалааш, төлөптүглерге шаңналдарны тывыскан. Хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш орус дыл болгаш литература башкызы Вера Монгушовна Оюнга, бухгалтер Татьяна Александровна Бобровага, кижизидикчи башкы Чечена Эрес-ооловна Долаанга өөрүп четтиришкени бижиктерин, школаның директору Николай Юрьевич Дамбаага, фортепиано башкызы Саида Сарыгларга хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Кызыл хоорай чагыргазының төлээлери база мугур харлаан школаның доозукчузу, Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинин директору Айлаңмаа Каң-оол коллективке байырын чедирип, чылыг-чымчак сөстөрнү илереткеннер.

Тыва Республиканың профэвилелдеринин даргазы Галина Сюрюн бодунуң ээлчээнде ук школада профэвилел даргазы Чечена Долаанны хөй чылдарда ак сеткилдиг, бердинген хөй-ниитижи ажылы дээш Хүндүлел бижик-биле шаңнаан.

/ Айдың ОНДАР.

Николай ИВАНОВТУҢ тырттырган чуруу.

Төрээн дылга номчулганың ужур-дузасы

ХУНДУЛУГ ТЫВА ДЫЛДЫҢ VIII ШУУЛГАНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИ!
ТЫВА ДЫЛДЫҢ ШУУЛГАНЫҢ БО ЧЫЛГЫ ИЛЕТКЕЛИМДЕ ТӨРЭЭН ДЫЛГА
НОМЧУЛГА АЙТЫРЫНГА ДОКТААП КӨРЕЙН.

Бо айтырыгның чугулазын ажы-төлүсүккө хамаарыштыр кончуг эки ме-дереп билип турар бис. Бөгүн тыва дылдың хөгжүлдөзүнүн нарын айтырыгларын сайгарып чугаалажып турар хунувусте, айыткан чугула айтырыгны шиитпирлээри-биле, чүнү чедир кылбайн турарывыстың дугайында кичээнгеивисти угландырар сорулгалыг мен.

Чечен чогаалды тодарадыр билишкннер

1) Чугаа чорудулгазы (дискурс) Эртемде бо билишкнни дылдың амгы үениң ажыглалында деп шынарын илередир сорулгалыг ынчаар тодарадыр.

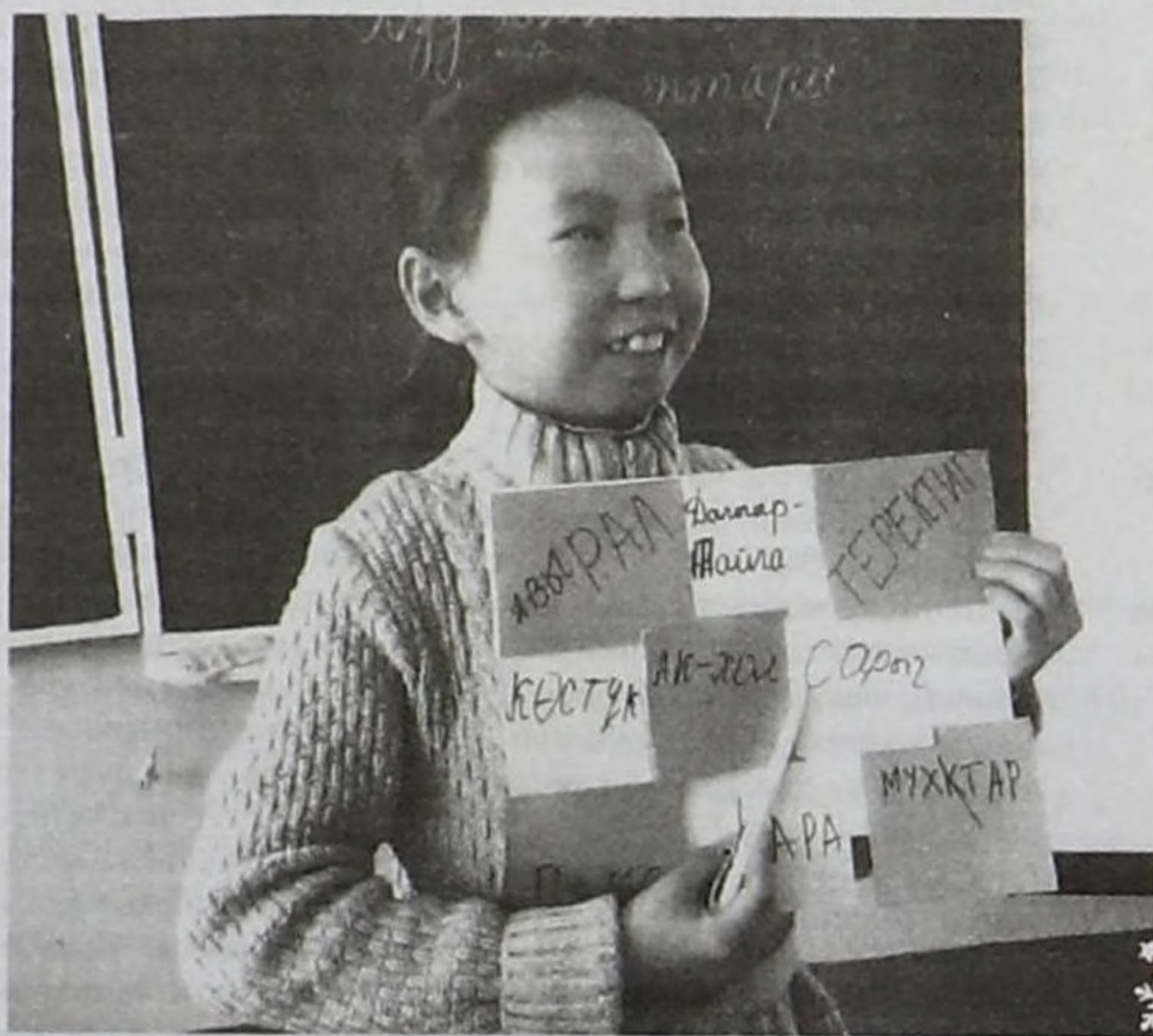
Дыл – кижилерниң аразында харылзажылганың доктаатынган хевири болганда, ол ниитилелдин болгаш культураның хөгжүлдөзүн чүүлдеш болур болгаш дыл ниитилелдин, ооң иштинде культураның байдалын көрүнчүктелдирип турар. Ынчап кээрде, тыва дылдың амгы байдалы бөгүнгү ниитилелдин болгаш культураның байдалын, кудулап бадып турар деңгелин көргүзүп турарына удурларывыс берге.

Ол ышкаш чечен чогаал база чугаа чорудулгазы болганда, өске хевирниң харылзажылгаларына бодаарга, ында аас чугаа болгаш парлаан-бижээн сөзүглел тудуш, адыртынмас кезектер чогаалдың ийи тудуш кезээ болур. Ынчангаш чогаал номун номчуп олурар, чугааны база чорудуп турарывыс ол. Ынчаарга, чогаал номун номчуп олурар өйдө чугаа-домаавыс сайзырап турбас бе?!

Чечен чогаал чараш чүүлдү көргүскен сагыш-сеткил байлааның бир хевир болушаан, кижилерниң амыдырал-чуртталгазын ажил-херектер болгаш болуушкуннар кылдыр чуруп көргүзүп, угаадып тайылбырлап турар. Ындыг төлөздө чечен чогаал номчувайн чоруур кижиге чугаа-домаан байыдарын болгаш угаан-сагыштың төнчү чок ажилын чедимче чок болдуруп турбаан бе?!

2) Артефакт. Чечен чогаал сөзүглелинге база бир хамааржыр эртем сөзү. Ол дээрке кижиге төрөлгөтөнниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазының үрө-түңнели дээни ол. Чечен чогаалда символиктиг (көжүргөн) ханы уран уткалар сиңгенин бо билишкнни айтып турар.

Хүн бүрүнүн аана чугаазы, эртем, өөредилге, хоойлу, эмнелге, шажын, ажил-агыйга хамаарышкан дээн чижек-тиг харылзажылганың өске хевирлеринге бодаарга, чечен

чогаал – угаан-бодалдың дээди илерээшкнни болур. Үе-шаг болгаш национал литературлуг дылдың шилилгезин эрткен болгаш, чогаалда амдызында дорт илеревзэн иштики күштер, ханы уткалар чажыртынып чыдар.

Литературлуг чогаал ниитилел хөгжүлдөзүн, кижиге бүрүзүнге угаан-сарыылдың болгаш сагыш-сеткилдин ажылынга улуг идигни берип чоруур артефакт (чүүл) болур. Өзүп олурар салгалдарга – чаштарга, элээдилерге, аныяктарга – чаа билиглер чедип алып чүткүлүнүң дөзү, чугаа культуразының үлегери, сөс курлавырын делгемчидер, байыдар бир аргазы болбайн аан.

Чогаал номнары – чоннуң үндөзүн культуразының эдилекчилери, утка-символдар болгаш улус-чоннуң эрткен төөгүзүнүң, ызу-чаңчылдарының, философиязының, психологиязының дугайында билиглер база келир шаг-үе дугайында боданышкыннар, күзел-соруувус, үзел-бодалывыс шыгжап чоруур үүжөвис. Чечен чогаал уран-чечен шынарының ачызында дылга чаа болгаш хөй-хөй ханы немелде уткаларны сиңирип чоруур.

3) Экология – кижиге төрөлгөтөнниң чер бөмбүрзээнге амыдырап-чурттаарының аргаларын тывар эртемниң билиг сөзү болушаан, база чечен чогаал-биле сырый холбаалыг. Чечен чогаал – культураның бир кезии болганда, кижиниң келир үеде амыдырап-чурттаар байдалын магадылап чоруур. Экология деп сөс эко – оран-сава, оран-чурт, төрөөн чурт болгаш логос: сөс, билишкн, бодал, билиг деп сөстөрдөн тургустунган болганда, ниити оран-сававыс болур чер бөмбүрзээнге азы чырык

азы ажы-төлүнгө төрөөн дылын дамчыдып бээр сулараза-даа, бистиң мурнувуста дириг чижек болуп, иениң сүдү, өпей ыры, сургаалы-биле уштап-баштап каан төрөөн дылы кижини кажан-даа салбас, кажан кезээде сорук кирип чоруурун көргүзүп турары ол.

Бодалдарывысты төрөөн дылывыска илередип өөренир болзувусса, ынчан чонувус-биле тудуш харылзаавыс кошкавас. Ынчан чонувуска амыдырап-чурттаарына чүү кончуг херек болурун үргүлчү билип чоруур бис. Ооң кол башкызы – төрөөн чогаал.

Тыва дылым, улуг шүүрге арыглап каан

Тынын берген өгбелерим дылы ол-дур.
(аныяк шүлүкчү Аржаан Ооржак).

Бо чылын 110 хар оюн демдеглеп эрттирип турарывыс, «Тыва поэзияның хүнү» С.Б. Пюрбюге тураскааткан номунда А.А. Даржай улуг чогаалчының хоругдал черинден үнүп келген баштайгы берге хүнеринде «С.Б. Пюрбюну чүгле төрөөн дылы сорук кирип, шыдаттынмас бергелерни ажып эртеринге күш берген» деп бижип турар. С.Б. Пюрбюнуң А.А. Пальмбахка чагааларында: «Мен бодаарымга, менде поэзияның тыныжы ам-даа соксаш дивзэн чүве. Бодунуң поэтиктиг сиилбилгезин негеп турар ындыг сеткил-сагыш-даа бар ийин...», «Чүгле чаңгыс-ла чүүлдү – сагышты хөмө ап келир бодалдарны дүрген-не те кааптарын күзээр-дир мен» деп, тыва литератураның классигиниң бо одуругларын бөгүн мында кирип турар ужурувус: кижиниң төрөөн дылы кажан кезээде кады чоруур, ол амыдыралдың аак-кээгин ажып эртер күчү-күштү кижиге өргүп-сөңнээр, сорук кирир. Улуг чогаалчыларывыстың үстүнде илереткени бодалдарын дамчыштыр тыва номчукчунуң кичээнгеивин тыва прозаже, публицистиг чогаалдарже углаарывыс ол.

Төрөөн дылывысты – улугларга-даа, бичиилерге-даа угаан-бодалды, сеткил-сагышты чүглөп чоруур сүзүүвүс, күжүвүс кылып алылыңар! Тыва чогаалды улуг сонургал-биле номчуп чоруурунуг чугулазын ындыг деп бодаар мен.

4) Өг-бүлө номчулгазы. Өг-

бүлө номчулгазы Европа чоннарының культуразына негтерөөн чүүл болуп турган-даа болза, биске, көшкүн аймактарга, ындыг чаңчыл шуут турбаан деп болбас. Канчаарга-даа, тоол ыдарының чаңчылы, ыр-шоор, шагаа, дагылгалар болгаш дойлар үзүнде төрөл аймактарны каттыштырган ырлар, йөрөөл-сөстөр, иениң өпей ырлары, чаштарывыска көгүдүглер дээш чүнү чок дээр! Чаа тыва культуранда болза, аалга улуг назынныгларга сургуулдарның кыйгырып бээр (ыткыр номчуп бээр) чоокка чедир турган чаңчыл база өг-бүлөгө номчулга ол деп билип турар бис.

Өг-бүлө номчулгазының чаагай чаңчылын эгидип алырының чугулазын төрөөн дылга номчулга айтырыгларын шинчилеп чоруур эртемденнер тускай демдеглевишаан, мындыг чүүлдү айтып турар.

Бир-ле дугайында дараазында айтырыгларны боттарывыска салыптаалыңар:

1. Өг-бүлөңерде, бажыңарда чечен чогаалдың ном саңы бар бе?

2. Чаа чечен чогаал номнары-биле ол чаарттынып турар бе?

3. Номчуттунарынга ынак силер бе?

4. Бичии чаш турар шааңарда ада-иенер силерге ном номчуп берип чораан бе? Олар ажы-төлү, силер-биле, номчаан номунуң дугайында чугаалажып турган бе?

5. Бөгүн силер ажы-төлүңерге ном дугайында чугаалап берип чоруур силер бе? Номчааныңар чечен чогаал номунуң дугайында бодалыңар, сеткилер үлежип чугаалажыр-дыр силер бе?

6. Кандыг ном өг-бүлөңерниң эң ынак ному болуру? дээн чижектиг айтырыглар.

Чүгө өг-бүлөгө чечен чогаал номчулгазы чугула херек болуп турарыл?

1) Өг-бүлөңерниң кежигүннери аразында демниг, өзүлдеге сонуургалдыг болур, бот-боттарына улам чоок болур деп турар.

2) Амыдыралдың берге айтырыглары туруп кээр тава-рылгаларда өг-бүлө кежигүннери аразында билчир болгаш чаңгыс демниг болур.

3) Номчуттунарынга сундулуг чорук, ылаңгыя чечен чогаал номчулгазы уругларның угаан-бодалын сайзырадыр, бодамчалыг болурунга өөредир, мөзү-бүдүш, үзел-бодалын хевирлээр дээрзи билдингир.

Эң чугулазы: чечен чогаал номчулгазын дамчыштыр уругларывыстың өзүлдези бистиң караавыска эртер, ол бистиң дорт удуртулгавыс, изиг чүрээ-вистиң киржилгези-биле эртер – оон бедик хүлээлге болгаш кежик кижиге онаажы-ры берге.

/ Уран ДОНГАК,
филология эртемнериниң
кандидады,
ТГШИ-ниң директорунуң эр-
тем талазы-биле оралакчызы.
Чуруктарны интернеттен
алган.

ТЫВА УЖУРЛАР

От дагыыры

Кайы-даа чоннарда отка дагылга бар. Шагдан бээр янзы-бүрү чоннар ону өндүржүдүп, ыдыкшыдып, аңаа чүдүп чорааннар. Ооң ын-дыызы база билдингир. Бир талазында, ол амыдыралдың бир адырылбас кол кезээ болурундан аңгыда, чаартылганың демдээ, арыглалдың күжү болур. Өске талазында, ол өрт хай-халавының, дайын-чааның, өлүм-чидимниң демдээ база-дыр. Ынчап келирге, ону ындыг-мындыг деп чаңгыс аайлап көөрү берге. Тываларга от дээрге чүл, ону чүнүң-биле холбап турарын бөгүн сайгарып көрээли.

Төп Азияның көшкүн чоннарының, оларның иштинде тываларның бурунгу ужурлары, чаагай чаңчылдары бурунгу хевирин кадагалавышаан, чүс-чүс чылдар дургузунда салгалдан салгалче дамчып келген-даа болза, чылдар эрткен тудум чамдык ханы уткалыг чүүлдер, ылаңгыя, аныяк-өскөнниң аразында уттундуруп бар чорууру чажыт эвес.

Тываларда от ээзинге чүдүүр, ону дагыыр чорук бурун шагдан тура нептереңгей турганын төөгүнүң янзы-бүрү бижимелдеринде, улустуң аас чогаалында, бурунгу ёзу-чаңчылдарында хей-хей чижектер бадыткап турар.

Отка чүдүүр чорук тываларга эрте-бурун шагда-ла турган. Тыва чоннуң “от чаяакчы” деп мындыг үлегер чугаазы бар. Бистиң ада-өгбелеривис хамык-ла чүвени от чаяап турар деп бодап, чылдың-на отту дагыыр турган. Өг бүрүзү одун дагыыры шуут ыдыктыг чүдүлгө турган. Ядыы-даа, бай-даа кижилер одун дагыыр чораан. Чай төнүп турда, отту дагыырынга белеткени бээр. Шыырак өг от дагаан черге өлүрер иртти баш удур шилип алып. Балдыры кошкак өг одун дагыырынга херектиг ааржы, саржаг ышкаш чүвөлери улустан дилинип алып.

Күс – от дагыырының үези. Башкы хар чаап турда, отту дагыдар. Отту шыырак хамнар дагыыр. Шала сөөлзүредир ламалар база отту дагыыр апарган. Өгнүң эр ээзи ырак черже аян-чорук кыла берген болза, уругларның иези бир хамны хооп эккелгеш, одун дагыдар чораан. От дагыырын өг-бүлениң чүдүлгөзи кылдыр көрүп болур, чүге дээрге өг бүрүзүнүң одунуң ээзи дошкун, чымчак болгаш могоаттынычал туруп болур.

От ээзи килеңневезин дээш, улуг кышты хур ажарына от ээзи дузалаар болзун дээш, уруг-дарыг кадык-шыырак доруксун дээш, өг иштинде чурттап турар кижилер ак оруктуг болзун дээш, өгнүң алдар-ады

ара-албаты чоннуң мурнунга арыг-чаагай болзун дээш, отту дагыыр.

Мөңгүн-Тайга кожууннуң Мугур-Аксы суур чурттуг алдарлыг тоолчу Саая Чүвүрек-ович Самбуу (1908–1986) “От дагыыры кончуг ужурлуг. Одун дагываан өгнү хай-халап хөмө таварыыр дижир. Одун дагаан өг төрө херээн баштаар эр угаанныг төлдүг болур дижир” – деп чугаалаан. Хоочун тоолчунуң бо чугаазының утказын хандыр көөрге, от дагыыры чүглө өг-бүлөгө хамаржыр эвес, ада-чурттуң төрө херээнге база хамаржып турар. От дагыыры дээрге ниитиниң азы ада-чурттуң одун дагааны база болур.

Мөңгүн-Тайга кожууннуң Кызыл-Хая суур чурттуг улуг тоолчу Шожал Сортуй-оолович Сүрүңмаа (1915–1986) “Ожуктуг отту дагыыр. Ожуктуң буду үш, ол болза кижиге амытанның эрткен, амгы болгаш келир оруу болур. Ожуктуң үш буду кижиге амытанның үш адыр төөгүзүн көдүрүп турар дижир. Ожуктуң бир буду – кижиниң эрткен төөгүзү, бир буду – амгы чуртталгазы база бир буду келир үеде көөр, дыңнаар болгаш үүлгедир чүвези дижир. Отту дагыыры – ожуктуң үш буду чандайбазын дээш отту дагыыр дижир. Отту дагып турда, сүт чажар болгаш отче эдир-чаан чаларадыр, ол болза от ээзинден өршээл дилеп турары болур” деп сактып чугаалаан. Бо тоолчуларның чугаазын этнограф эртемден М.Б. Кенин-Лопсан 1985 чылда дыңнап бижээш, “Тыва чоннуң бурунгу ужурлары” номда кириген.

Одун дагып турган өггө кожолары өглерниң улуг, биче кижилери келир, оларны шайладыр. Дөгерген иртиниң эдир дүлүп чиир, отче чаглыг төжүн чаларадыр, отту дагаан хамга ужазын салыр. От дагыыры – от ээзинге чалбарып чүдээни болур.

От дээрге тыва кижиниң ыдыктыг болгаш чүдүүр бурганы. Тыва улустуң эрте шагдан ада-өгбө салган

келген отка хамарышкан сүзүглелдери бар:
Отче дүкпүрүп болбас – аксы бужартаар.
Отче суг кутпас – сүнезининиң оду өжер.
Отче бок октавас – караа согуруарар.
Отту арта халып болбас – чурту карартыр ядараар.
От орнун басып болбас – кежиң чайлаар.
Көшкен кижиге одунуң орнун арыглап каар – сеткили ак болур.

От хайыракан, өршээзин!
От чаяакчы болгаазын!
Отка хамарышкан үстүнде хоруглар тыва кижиниң ажы-төлүңгө арттырып каан ыдыктыг чагыы болгаш албан сагыыр сүзүглели болур.
Тываларның билиишкини-биле от ээзиниң турар чери өгнүң ийи бозагазы болур. От ээзи ол аалдың

тускай эдилге кылдыр санап чораан.

«От ээзи» деп билиг боттуг чүүлден аңгыланып хоорлу бергеш, бот-тускайлаң омур-хевир болбушаан, кижиниң угаан-бодал сайзыралының база бир бадыткалы болганы-биле онзагай деп эртемденнер санап турар. От-биле хамарылгалыг ёзу-чаңчылдар Моолда чурттап чоруур сеңгел тываларында нептереңгей таваржып турар. Отту ыяап-ла хам кижиге дагыдар. Хам кижиге оттуң дөрт чүгүңгө дөрт бичии саң салып алып. Одун дагыдып турар ол аалдың аш-чеми-ниң дээжизин от ээзиниң мурнунга, тодаргайлаарга, бозага чанынга делгей салыр. Көк өшкүнүң эдир-чаан ораап алгаш, оттуң дөрт азыынга салгаш, ону саржаг-биле холааш кывыскаш:
Өгбө-чакча шагдан
Өжүп көрбээн кызыл от
чаяакчызы.

Эрте-бурун шагдан
Дагып келген кызыл от
чаяакчызы.

Буруулугну хуюксудуп,
Бужарлыгыны арыглап,
Дүндүк өрү чалбарып,
Дүп шагдан бодарап келген
От чаяакчызы өршээ!
Сөөк, Сөөк деп алгап, от ээзин кыйгырар. Ол үеде одун дагыдып турар аалдың эр ээзи от чанынга белеткенип, эргизип каан саржаан шопулак-биле узуп алгаш, отче өргүүр. От чалбыышталдыр кыварга, өгдө олурганнар от ээзиниң турар чери – бозага кезекке барып шупту диск кырынга сөгүрүп алгаш, тейлээр. От чалбыышталдыр хып турары дээрге, от ээзи өөрүп, өгдө турган хамык багай чүлдү арыглап турар деп санаарлар. Бир эвес отче саржаг каарга, от шоолуг кыппайн баар болза, ол өгдө баэк чүве чыгылы берген, от ээзинге күш четтирбейн турарының демдээ деп санаар. Ынчап баарга, хам база катап от ээзинге чалбарышаан:
Караанарны ажып көрүңер,
Кулаанарны сунуп көрүңер,
Кайыын, чүүден албыстар
Кирип келгени ол,
Базып-ла каайн,
Ойладып каайн.
Түмөн чаяакчым,

от чаяакчым!
Алдын сарыг саргактыг,
Сарыг серге хөлгелээн,
Ужа, төштүң бажын
чооглаар сен
Куткан ханның дүвүн
чооглаар сен!

деп алганып, отче катап саржаг немепп, төш бажын, ужа чаандан бичиилеп кезип, отче өргүүр.

Сеңгел тывалары от дагылганының үезинде отка колдуунда төш бажы, ужа чаа, чумур-ханның бажын, саржаг, эдир-чаг өргүүр чаңчылдыг. От ээзи кырган, дижи багай болгаш эъттиң эң-не чымчаа – чага, ханга дыка ынак деп санаарлар. Ынчангаш сеңгел тывалары албан от дагыыр

От ээзи ки-

леңневезин, улуг

кышты хур ажарына

от ээзи дузалаар болзун,

уруг-дарыг кадык-шыырак

доруксун, өгдө кижилер ак

оруктуг болзун, алдар-ады

арыг-чаагай болзун дээш,

отту дагыыр.

эвес, анаа хүнде хой өвээрде, от ээзин чөмгөрери-биле өвээр малының төжүн, кудурук чаан, чумур-ханны албан дүлөр чаңчылдыг. Дүлген эъди болу бээрге, эътти амзавайн тургаш, чумур-ханның бажын, төш бажын, кудурук чаандан кескеш, баштайында одунга өргүүр. Бир эвес, өшкү өвээр болза, эът-биле кады эдир-чаан хайындырып, чумурда ханның ужун кескеш, отка албан өргүүр.

Аалдың амыдыралының байдалын, шинээн одундан шинчип көөр чаңчылдыг. Оду арыг-силиг, чалбыыштылып хып турар аалды буян-кежиктиг, узун назынныг, а оду бок-күзүрүм, хүлүңгө бастырып алган, ыштапып турар болза, ону багай деп оштаар.

Сеңгел тывалары отту колдуунда сарыг өң-биле холбап, «оттуң ыдыы» кылдыр сарыг-кызыл чүзүннүг өшкүнү ыдыктаар. Сарыг өңнүң эгези алдын болур. Алдын кан-дыг-даа таварылгада оңмас, эң-не арыг, отту арыглап шыдаар деп бүзүрөп чоруур. База чер-делегейни чырыдып чоруур хүннүң өңү-биле оттуң өңүн деңнеп турар.

Тыва маадырлыг тоолдарда маадырның ча-согунун сарыг өң-биле чуруп көргүзөринден аңгыда, маадырның удурланыкчызы болур дайзын-биле адаан-мөөрей, амытын дээш демисел чорудар черин «карак четпес сарыг хову», «дөрт таңды ортузунда сарыг хову» чижектиг сарыг өңнүң деңнелгезин кириген болур. Маадырның бодунга ап чоруур судурун «сарыг балык сөөгү ышкынмас олчу сарыг судур» деп тодаратканы сарыг өңнү эң-не арыг, хуулгаазын чүүлдүң дээди шынары кылдыр оштап турганының чижээ болур.

От дагыыр ёзулал дээрге чоннуң эрте-бурунгу культура-зының чарылбас кезээ болур болгаш кижиге төрелгетениң үзөл-бодалын, ниитилелдин көрүжүн тодаргай көргүскен, чоннуң салгалдан салгалче дамчып чоруур чаагай чаңчылы болур.

(Материалды М.Б. Кенин-Лопсанның “Тыва чоннуң бурунгу ужурлары” деп номундан база Б. Баярсайханның “Сеңгел тываларында от ээзин дагыыры” деп эртем чүүлүндөн хоолгалаан).

Хоочуннарны хаара туткан

Кызыл хоорайның улуг назынныгларын хаара тудуп, оларның кадыкшылынче кичээнгей салып турарына аажок өөрүп турар бис. Бо чылдың сентябрь, октябрь айларда Кызыл хоорайның Кадыкшыл төвүнге биске, улуг назынныг хоочуннарга, бүгү талалыг эмчи хыналдазын эрттиргени кончуг эки болган.

Ооң-биле чергелештир тренажёр өрээлинге сула шимчээшкinner кылырын, скандинав кылашты айтып берип, танцы-самны безин өөрөткени хей-адывысты көдүргөн.

Бо бүгүнү улуг эмчи Белекмаа Доржуевнаның удуртулгазы-биле дуржулгалыг эмчилер Артыш Хайындырпович, Начын Хураган-оолович өөредип турду. Хоочуннар алды неделя дургузунда аажок идепкейлиг, чаңгыс-даа хүн үспейн барып турдуvus.

Диетолог эмчи Лидия Сереевна янзы-бүрү чөмнерни кым, канчаар

чиирин, ажыглаарын тайылбырлап, арга-сүмелерни берген. Улуг назынныг кижилер сүттен кылган чөмнерни, ногаа-чимисти чөмгө үргүлчү ажыглаарын сүмелеп турду.

Эмчи Аймаа Сүреновна солун темалыг ужуражылгаларны кылган. Дээди категориялыг ортопед эмчи Нелля Александровна «остеопороз» дээр аарыгны кончуг билдингир кылдыр тайылбырлап берген. Психолог, терапевт дээш өске-даа эмчилерниң база арга-сүмелерин алып аргалыг болдуvus. Улуг назы-

лыг хоочуннарывыс кадыы экижип, чиигеп келгенин демдегеп турдулар.

Бо төптүң эмчилеринге улуубиле четтиргенивисти илередип мөгейдивис. Улуг назынныглар аразынга мындыг ужуражылгаларны, чараш хөмчөглерни үргүлчү эрттирип турарын күзээр-дир бис. Эмчилерге кадыкшылды, ажылынга чедишкinnerни күзеп артывыс.

/ Ольга АРГУН,
хоочун пенсионер:

Арага — хоран

Тыва дылывысты чидирер болзуvсса, тыва деп чон чидип болур деп турар болгай бис. Үе-дүптен читпээн дылы-выс, ам келгеш кайыын чиде бээр деп. Харын оон-даа кончуг айыыл — арагалаашкын диргелип келген-дир звеспе. Улуг-биче улус арага-дарыга кончуг туралыг апарган. Кандыг-даа талантылыг, эртем-билиглиг, анаа бөдүүн ажыл-чын-даа улус аңаа алзып, ажыл-ижинден, аал-оранындан, амы-тынындан чарылбады дээр.

Удавас Чаа чыл, хөй дыштаныр хүннер эгелээр. Чамдык кижилер ону хөглээшкын деп, ижерин бодап, четтикпейн манаар болгай. Ол ындыг звес, ооң уржуктары чүден берге.

Маңаа моол чогаалчы Иргит Баярхүүнүн өөредиглиг чагыгларындан каш одуругларны киирдим.

Арага — аасты ажыдар арга,
Арага — аас-дылдың халавы,
Арага — ажит-чажыттын дүлгүүрү,
Арага — аза-четкерниң четкизи,
Арага — айыыл-халаптын оруу,
Арага — агбай-эштиң човулаңы,
Арага — чудаар, түрээриниң бажы,
Арага — албыстадыр суксун,
Арага — аартыр-човадыр хоран,
Арага — амы-тынны алып эл,
Арага — тенок үүлени үүлгеттирер,
Арага — чыдыг хирге былгаар,
Арага — аза-букка аралаштырар,
Арага — айыыл-ондакка ужураштырар.
Арагадан хораннанган, чүдээн, ооң уржуундан берге байдалдарга таварышканда, арга-сүме, дуза дилеп, бо телефоннарже долгап болур:

Дүрген дуза — 03 азы 103,
Наркодиспансер — 6-05-87, 8.00—16.00 шакта,
Наркостационар — 5-38-31, 5-35-80,
Республика эмнелгезиниң токсикология салбыры — 3-49-52,
Полиция — 02 азы 102, 9-36-01, 9-36-02, 9-39-12, 9-39-11,
Дүрген харылзаа дугаары — 112,
Уругларга, элээдилерге болгаш улуг улуска анонимниг психологтук дуза (орус, тыва дыл-дарга) — 6-00-07.

/ Татьяна КЫЗЫЛ-ООЛ,
Тываның алдарлыг эмчизи.

Олут олурбас кижилер

Эрзин кожуунуң Мөрөн сумузунда олут олурбас кижилер хөй. Оларның бирээзинге Санчымаа Бичелдей хамааржыр. Бо хоочун бажыңың девискээринде ногаа аймаан шуптузун тарып турар. Дыка-ла кызымаккай кижилерниң бирээзи-дир. Зинаида Доржуевна Намдакты база демдегеп болур. Ол база ногаа-чимизин тарып-өстүргөш, дүжүдүн дузап, болбаа-зыраткаш, артыкшылдын кырганнарга бээр киж. Раиса Минчинмааны, Люся Номчу-Белекти, Мая Баажайны база идепкейжи ногаажылар санынче кирип болур.

Мөрөн суурнуң уруглар садының эргелекчизи Дариймаа Ликтановна Чалзырайның ажылы база мактаксанчыг. Ооң удуртулгазы-биле коллективи уруглар садының девискээринде янзы-бүрү чөмчөглерни, ыяштарны, ногааларны тарып турар. Чаштарның ойнаар черин дыка чараш каастап кылган.

Идепкейжи башкыларывыс база бар: Айлаң Самбуевна Баанай, Шеңне Бады-Шулуевна Тангыт дээш оон-даа өскелер. Школаның улуг повары Эльвира Сигенковна Ижи дузалакчылары-биле уругларга таарыштыр амданныг чөмчөглерни хүн бүрүде кылып турарлар. Оларның ажылдап турар чери арыг-силиг, чылыг-чырык.

Ол ышкаш бистиң суурнуң ногаажыларынга кудук казып берип чоруур оолдарывыс бар. Валентин Дүдүп биле Белек Мижит-оолга өөрүп четтирип чоруур бис.

Бо зрес-кежээ чаңгыс чер чурттугларымга моон-даа соңгаар эки ажылдаарын күзеп каайн.

/ Чечекмаа САДИ.

Эрзин кожуун, Мөрөн суур.

Кыштаглаашкынның часкы үезин сактып

Ада-иевистен аңгыланым, өг-бүле тудуп, суур баары арга-арыг унай агып баткан Чаа-Хөл хөмнүң бети уну эрик дургаар сүрүшкөк, эрткен чүс чылдарның тозан чылдар үезинде беш-алды хире шеве-рин туттунган бажыңнарның чурт-такчы чону: көктүг-шыктыг делгем шөлге мал-маган тудуп, огород-шөлдүг ногаа аймаа ажаап ап, чонувус-биле бот-боттарывыс бар-чогувусту алчып-бержип, эп-тиг-найыралдыг эдержип чурттап чордуvus ийин.

Бажыңывыс адаа ужунда совхозтуң салбыр эргелекчизи даргавыс баштаан, үстүвүсте ийи квартиралыг бажыңда бухгалтер база ат-алдарлыг механизатор, ортаакы шөлгө көдээ совет дарга-зы, ынчаар-ла төрөл бөлүк аймаа чурттап чордуvus. МЧАЭ-ден эгелээш, колхоз-совхозтуң баштайгы бөлүп чыгганы, колхозтуң өнчүзү боор, өшкү-хойну кырыгы-же чедир ажаап-тежээр чораан ада-иевиске берген бажыңыңа, ажы-төлү, аңаа өзүп, доругуп үнген уявыс ол-ла болгай!

Үе-шагның кайы-даа үезинде малчын улуска дыштаныр шөлээ бар звес, эң берге үези чазын

хой-өшкүнүң төрүүр үезинде чаш уруг ажаап-тежээр-биле дөмей. Төрөл-дөргүл улус бот-боттарының демниинден хамааржыр дээрзин чажывыстан тура көрүп өстүвүс. Чажырып канчаар, дүңмаларым кажаа иштинге удуй берген-даа чыткылаар, чаш анайлар кырлап, аскы-мурнун чылгай-даа бергилээр, харын-даа олардан оюн эрекээр.

Часкы үеде хөрежөөн улус байырлалының база өшкү-хой оолдаашкынының кидин түлүк үезинде кажаа алды коптарар чаңчыл бар. Кыштаг суурдан ырак звес оозу эки. База-ла дем херек. Үстүкү класстар башкы-зы Товарищтай Сарыг-оолович үш-дөрт хире шырак оолдар эдертип алгаш, шефтеп, көржөң коптаржып чедип кээрин утпас киж. Көржөң коптарар ол хүн — улуг байырлап эрттиргени-биле дөмей. Кышка белеткээр үүжө бузар, Март 8-тиң бүдүүзү-даа. Улуг улуска езулал эрттирер. Ак баштыг шампан баштаан янзы-бүрү конфета-чигир аймаа дээш чүнү чок дээр! Ол-ла чай чок ка-дында хоочун башкыыстың улус каттырткан-хөглеткен чугаазын дыңнап, кижиниң сеткил-сагыжы

көдүрлүп, могап-шылава-даа, дам изиг-изиг ажылдап турар чүве-ле болгай. Соңгаарга өөренип тургаш, самбо секция-зынга барып, ооң аргалары мындыг боор чүве деп, чайжок кадында аңаа эккелген оолда-рынга бо-ла айтып, шимчээр-киннер көргүзүп турары база бар болгай.

Кызылга бир болган маргыл-даага Батый Кенеш-биле иелээ ол аргаларны көргүзүп, тайылбырлап турганын бо-ла сактып кээр мен. Батый судья-лап-даа турар чүве. Кажаа-даа хүндүлээривис, ававыстың чаңгыс чер чурттуу болгаш, чүгле кышкы-часкы үеде звес, күзүн сизген кезилдизиниң үезинде Кужур-Арыг алаагыңа кымны-даа мурнай кадыырын эгин ажа салып алган, бо-ла каткы-итки-лиг, бир холун өрү сунуп алган, «экиилээр-мендилээр» кээр са-гыжымда артып калган. Ооң чүгле ажылдаарын звес, каттырынчыг чугаа-соодун четтикпейн манаан улус амырай-ла бээрлер...

Ол үеде кудумчуга арага-да-ры ижип алгаш, эки-бак аажы-чаңын көргүзө бээр кижилер, башкызының көзүлген черинден дезип чоруй баарлар-дыр деп, чоннуң чугаазын чаңгыс звес дыңнаан мен.

/ Маадыр-оол АРТАА.

Эгээртинемес ачы-дузаны чедиргени дээш

Бистиң эргим чоок киживис Зоя Петровна ДАМДЫННЫ сөөлгү оруунче үдеп, орнукшудар ёзулалга эгээртинемес ачы-дузанын чедиргени дээш Би-Хем кожуунуң чурттакчыларынга, чагыргазынга, Туран хоорайның чагырыкчызынга, кожуунуң өөредилге килдизинге, 2 дугаар ортумак школазының коллективинге, Тарлаг, Аржаан суурларның ортумак школаларының коллективтеринге, 2 дугаар школаның аңгы-аңгы чылдарның доозукчуларынга болгаш оларның ада-иезинге, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга кожууннардан, Кызыл хоорайдан келген дөргүл-төрелдеривиске улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илгерилеп тур бис.

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАБТ.
8-923-338-9188

ИП Шлак Е.А.
ОГРНИП 317171900013031

РЕКЛАМА 12+

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:
8(394-22)3-33-22

г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**

ХУДИ

ФУТБОЛКА

+ПЕЧАТЬ

+ПЕЧАТЬ

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

12+

Утерянный аттестат о полном среднем образовании
серии Б №4091663, выданный в 2006 году МБОУ СОШ
с. Суг-Аксы Сут-Хольского кожууна на имя Ховалыга Анчы
Викторовича, считать недействительным.

Музыкальная передача на канале "Тува 24"
ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17.00 - 19.00 17.00 - 19.00 8.00 - 9.00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

Стоимость дополнительного слова - 50 руб.
фото - 150 руб., песни - 700 руб.

12+

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

https://vk.com/public219781219

Т М Г

Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

https://vk.com/tmgnews17

Реклама, подписка, сотрудничество:

8(39422)2-18-10, 3-33-22

8-923-267-07-49

Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

РЕКЛАМА 12+

Издательский дом

Т М Г

ТЫВАМЕДИАГРУПП

**БОЛЬШОЙ
РОЗЫГРЫШ
ПРИЗОВ! »»**

главный приз -
стиральная
машина!

в подарок!

- термопот чайник,
- микроволновая печь,
- блендер погружной,
- блендер стационарный,
- электрочайники,
- сертификаты на музыкальное поздравление "От всей души" (телеканал Тува 24),
- сертификаты на сувенирную продукцию,
- сертификаты на подписку в газеты и журналы.

Подпишитесь на газеты:

"Шын + Тыванын аныктары" или "Тувинская правда + Сылдысчыгаш"

на первое полугодие 2024 года
с 15 сентября по 20 декабря 2023 года
и прими участие в розыгрыше!

Условия:

- 1) оформить подписку в указанные газеты в любом почтовом отделении филиала ФГУП "Почта России" или на сайте podpiska.pochta.ru
- 2) прислать копию квитанции на эл.адрес: tuvamedia@bk.ru или 8-923-267-0749.
- 3) зарегистрироваться по номеру тел.: 8(39422)2-18-10.

Подобности розыгрыша, количество призов и порядок проведения можно узнать по адресу: г.Кызыл, ул.Красноармейская, 100, каб.309
Тел.: 8(39422)2-18-10, 3-33-22, 8-923-267-0749
ГЛУ РТ "ИД "Тывамедиагрупп"
ИНН 1701062430

Реклама 12+

Хоочунга тураскааткан турнир

"Херел" спорт өргээзинге декабрь 8–9 хуннеринде ССРЭ-ниң хостуг хүрешке спорт мастери, дагдыныкчы-башкы, тренер, Бай-Тайга кожуунга уругларның спорт школазын тургускан баштайгы директору Александр Кимович Күжүгеттин чырык адынга тураскааткан хостуг хүреш маргылдаазы болган. 16 харга чедир назылыг 250 оолдар, уруглар аразында быжыг кадыкшыл, спортчу чедиишкиннер дээш республика чергелиг хостуг хүреш маргылдаазы бедик деңгелге болуп эрткен.

Ук маргылдааны хоочун башкының оглу, медицина эртемнериниң кандидаты, хирург эмчи России Александрович Күжүгет база төрелдери, республиканың Спорт яамызының, Спортчу хүрештер чөвүлелиниң киржилгези-биле организастан. Хостуг хүрешти республикага калбаа-биле сайзырадыр, бичии мөгелерни деткиир база келир үениң Олимпий

юннарының тиилекчилерин белеткээр сорулга-биле бо маргылдааны эрттирген. Маргылдааны Хөөмей академиязының бичии

хөөмейжилериниң хөөмей-сыгыды-биле ажиткан. Бо маргылдааны тренерлерниң, бичии мөгелерниң база ада-иелерниң дилээ-би-

ле чылдың-на фестиваль хевирлиг кылдыр эрттирери көрдүнүп турар. Бичии мөгелерни деткири-биле, кожуун, суму аайы-биле хос-

туг хүрештиң мөгейкичлери, хоочуннары, ада-иелер келген.

Маргылдаа соонда шаңналдыг чер алган мөгелер аразында лотерея база ойнаткан. Түннелинде соталыг телефоннарны Алдына Кыргыс, Экер Донгак, Чамыян Кара-Сал, Даң-Хаяа Адыг ойнадып алып аас-кежиктиг болганнар.

Боттарының килдеринге дараазында бичии мөгелер шылгарааннар: 33 килге – Алдын Кажыкай, 35 килге – Чурумал Ооржак, 38 кг – Шинчик Санчыр, 39 кг – Аңгырак Монгуш, 41 кг – Шаанак Ооржак, 44 кг – Аюр Хомушкун, 46 кг – Чамзо Ямбу, 48 кг – Сайын Саая, 52 кг – Шагдыр Арзылаң, 54 кг – Лилия Байыр, 57 кг – Максим Монгуш, 62 кг – Даң-Хаяа Адыг, 62 кг – Айтык Ондар, 68 кг – Чамыян Кара-Сал, 75 кг – Экер Донгак, 85 кг Намзырай Монгуш, 100 кг – Найыр Куулар.

"Тиилелгеже чүткүл дээш" деп шаңнал алган Таңдының мөгелерин, Барыын-Хемчиктен Начын Сааяны, Санчай Ооржакты, Чөөн-Хемчиктен хоочун мөге, улуг деткиичи Владимир Монгуштуң салгалдарын демдеглээр апар.

Мөге кыстарның тиилелгези

Иркутск хоорайның "Байкал Арена" деп спорт комплекзинге ноябрь 25–26 хуннеринде Олимпий оюннарының 2012 чылда чемпиону, 2016 чылда мөңгүн медалының эдилекчизи Наталья Воробьевага тураскааткан 9 дугаар бүгү Россия чергелиг маргылдаа болган. Аңаа Сибирьниң 11 регионундан спортчулар киришкен. Бистиң республиканы 13 мөге кыс база дуржулгалыг тренерлер Сайзаана Куулар, Айдың Достай баштаан өске-даа тренерлер төлээлээн. Тываның мөге кыстары маргылдааның эңне хөй алдын медальдарын чаалап алганнар.

Баштай 16 хар чедир уруглар аразында 54 килге Лилия Байыр бүзүрелдиги-биле бирги черни алгаш, эштериниң хей-аадын көдүргөн. Ол-ла килге ЦСКА-Тыва спорт школадан эжи Долунчаана Чооду база Улуг-Хемден Даң-Хаяа Адыг

3-кү черге төлөпиг болганнар. Дараазында 39 килге Мөңгүн-Тайгадан Аңгырак Монгуш бүзүрелдиги хүрешкеш, 1-ги черни, 3-кү черни Кызылдың 18 дугаар школазының өөреникчизи Кадын-Ай Донгак алганнар.

Элээди уруглар аразында тергиин чараш хүрешти көргүскен тиилекчи мөге кыстар: 53 килге 1-ги черни Тана Тюлюш, 57 килге 1-ги черни Менди Шогжап, 62 килге 1-ги черни Киш-Кулаа Кыргыс, 3-кү шаңналдыг черлерни 53 килге Камила Каранмай база 59 килге Белек Сат үлөшкеннер.

Тиилекчилер болгаш шаңнал кирген мөге кыстарның тренер башкылары: Россияның алдарлыг спорт мастери Л. Ооржак база А. Достай, С. Куулар база С. Ооржак.

Найысылалда "Херел" спорт өргээзинге ноябрь 30-де Тыва Республиканың Олимпийжи эвилелиниң 10

чылдаан оюнга тураскааткан хостуг хүреш маргылдаазы болган. Аңаа 11 кожуундан 2011–2012 чылдарда

төрүттүнген элээди 60 спортчу киришкен.

ЦСКА-Тыва спорт школазының тренер башкызы Сайзаана Кууларның өөреникчилери эки түңнелдерни маргылдаага көргүскеннер. Ева Түлүш (46 кг) удурланыкчыларын шуптузун чарын кырынга арыг басып, бүзүрелдиги-биле 1-ги черни ап, турнир маадыры болган. Милана Соян (39 кг) 2-ги черни, Честек-Кат Ондар (36 кг) 3 дугаар черни алган.

Тренер башкы Сайзаана Куулар өөреникчилерин боттарының деңгели-биле эки хүрешкенин демдеглээш, декабрь 13–15 хуннеринде Кызылга болур регионнар аразының "Енисейская Сибирь" маргылдаазында эки киржир күзелин илерткен.

/ Арынны Алексей ЧАМБАЛ-ОЛ белеткээн.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35,
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албан-
Енисей эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүртүккээн.
Бүртүкел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Шетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадыглары
дээш авторлар боттары
харыялаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуң почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2600 кезек

2023 ЧЫЛДА "ШЫН"
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10